

МНОЖИННІСТЬ

осіб у деліктних зобов'язаннях

О. О. Отраднава

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються випадки множинності осіб у цивільно-правових деліктних зобов'язаннях. Автор аналізує множинність осіб на стороні потерпілого та на стороні делінквента. В роботі досліджуються випадки солідарної, субсидіарної та дольової множинності осіб у деліктних зобов'язаннях.

Ключові слова: деліктні зобов'язання, потерпілий, делінквент, солідарна множинність, субсидіарна множинність, дольова множинність.

В статье рассматриваются случаи множественности лиц в гражданско-правовых деликтных обязательствах. Автор анализирует множественность лиц на стороне потерпевшего и на стороне делинквента. В работе исследуются случаи солидарной, субсидиарной и долевой множественности лиц в деликтных обязательствах.

Ключевые слова: деликтные обязательства, потерпевший, делинквент, солидарная множественность, субсидиарная множественность, долевая множественность.

Situations of multiplicity of persons in tort obligations are reviewed in the article. The author analyzes multiplicity of persons on party of victim and on the party of tortfeasor. Cases of solidary, subsidiary and share multiplicity are discovered in the article.

Keywords: torts, victim, tortfeasor, solidary multiplicity, subsidiary multiplicity, share multiplicity.

У вітчизняній правовій доктрині елементарна суб'єктна структура деліктного зобов'язання зводиться до поєднання зобов'язальним зв'язком двох суб'єктів – одного потерпілого (кредитора) та одного делінквента (боржника). Такий підхід достатній для загальної характеристики суб'єктного складу деліктного зобов'язання, визначення його змісту, підстав та умов виникнення. Однак сучасна практика ставить перед наукою нові проблеми, що випливають із обставин, коли на одній або на обох сторонах деліктного правовідношення є множинність осіб.

У теорії цивільного права множинністю осіб у зобов'язанні визнається участь кількох осіб на стороні кредитора та/або боржника у зобов'язанні. Іноді сторону, на якій має місце множинність, називають «колективною стороною» [1, с. 257]. Множинність осіб може мати місце як на одній стороні, так і на кожній із сторін зобов'язання. Відповідно до цього прийнято розрізняти активну, пасивну та змішану множинність [2, с. 535].

Якщо проаналізувати наукову літературу з питань множинності осіб у зобов'язаннях, можна побачити, що переважна більшість праць присвячена саме договірним зобов'язанням або загальним питанням множинності. Множинність осіб у деліктних зобов'язаннях в літературі розглядається лише в окремих випадках (наприклад, субсидіарний обов'язок батьків неповнолітньої особи відшкодувати заподіяну нею шкоду в разі відсутності у неповнолітнього доходів або майна, достатнього для самостійного відшкодування). Разом з тим, оскільки деліктні зобов'язання є відносними, зобов'язальними правовідносинами, тут також можуть виникати ситуації, коли

на стороні потерпілого або боржника є декілька осіб.

Сутність деліктних зобов'язань, їх виникнення на підставі заподіяння шкоди конкретній, визначеній особі призводить до того, що активна множинність у деліктних зобов'язаннях зустрічається доволі рідко. Спірною є позиція Т. С. Ківалової, яка стверджує, що у випадку заподіяння шкоди одночасно кільком особам виникає зобов'язання з активною множиною осіб – кількома потерпілими-кредиторами [3, с.136]. На нашу думку, навіть якщо шкода заподіюється одним делінквентом кільком потерпілим, це породжує сукупність окремих зобов'язань між делінквентом та кожним з потерпілих.

Навіть якщо одне і те саме протиправне діяння делінквента заподіяло шкоду кільком потерпілим (наприклад, шкода завдана утриманцям померлого у зв'язку із втратою годувальника, майнова шкода, заподіяна кільком потерпілим каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, моральна шкода), об'єм відшкодування, а іноді і строки надання відшкодування будуть окремі для кожного потерпілого. В разі смерті особи, обсяг та строки відшкодування залежать від того, до якої групи потерпілих входить конкретний кредитор. Обсяг та строки відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю особи, не говорячи вже про обсяг відшкодування моральної шкоди, також є індивідуальними. У зв'язку з цим говорити тут про множинність кредиторів у зобов'язанні неможливо. Інша справа, що такі потерпілі можуть сформувати процесуальну співучасть в силу ст. 32 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦК України) та доручити вести справу одному із співучасників. Але в матеріальному плані їх вимо-

ги будуть самостійними. Суд може задовольнити вимоги одного потерпілого, і це не означає, що автоматично будуть задоволені вимоги всіх інших потерпілих.

Один із небагатьох прикладів, коли у деліктних зобов'язаннях можна говорити про активну множинність, є випадки заподіяння шкоди майну, що належить кільком особам на праві спільної власності. В цьому випадку розмір відшкодування прив'язується не до осіб – співвласників, а до вартості знищеного або пошкодженого майна. Незалежно від того, скільки власників є у майна, делінквент зобов'язаний відшкодувати завдану майнову шкоду в повному обсязі. Але якщо власників майна декілька, то сума відшкодування розподіляється між всіма власниками-потерпілими.

Дольовий або солідарний характер такої множинності, на нашу думку, залежить від того, чи є спільна власність частковою або сумісною. Якщо майно належить особам на праві спільної часткової власності (визначаються конкретні частки у праві власності для кожного співвласника), такі співвласники є дольовими кредиторами у деліктному зобов'язанні. Делінквент має відшкодувати кожному із співвласників шкоду пропорційно їх часткам у праві спільної часткової власності на пошкоджене майно. Якщо пошкоджене майно перебуває у спільній сумісній власності, його співвласники стають солідарними кредиторами делінквента. Кожний із співвласників вправі вимагати відшкодування повного розміру заподіяної шкоди за правилами виконання зобов'язань із активною солідарною множинністю.

Пасивна множинність у деліктних зобов'язаннях зустрічається набагато частіше. Причому в деліктних зобов'яз-

аннях можуть мати місце всі три різновиди множинності, які знає українське цивільне законодавство: солідарна, дольова та субсидіарна.

Так, відповідно до частини 1 статті 1190 ЦК України, особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Спільність дій заподіювачів аналізувалася різними дослідниками як у радянські часи, так і в сучасний період. У цивілістичній доктрині склалося два основних підходи до поняття «спільні дії». Об'єктивний підхід передбачав кваліфікацію спільності дій на підставі об'єктивних критеріїв: неподільність шкоди, неможливість виділити причинний зв'язок між конкретними діями конкретної особи та заподіяною шкодою. Суб'єктивний підхід до спільності дій передбачав аналіз суб'єктивного критерію – спільності наміру співзаподіювачів. Сучасна судова практика поєднала об'єктивний та суб'єктивний підходи до кваліфікації дій кількох осіб, що призвели до заподіяння шкоди як спільних. Відповідно до пункту 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 особи вважаються такими, що спільно заподіяли шкоду, якщо вони заподіяли неподільну шкоду взаємопов'язаними, сукупними діями або діями з єдністю наміру. Пленум Верховного Суду України застосовує сполучник «або», що означає, що допускається кваліфікація дій як спільних за наявності одного із критеріїв: або дії співзаподіювачів є взаємопов'язаними та сукупними, а шкода – неподільною, або якщо особи мали єдиний намір заподіяти шкоду.

На наш погляд, наявність взаємопов'язаних та сукупних дій співзаподіювачів не завжди виключає наявність єдиного наміру заподіяти шкоду і навпаки. Отже, при визначенні спільних дій варто застосовувати не просто сполучник «або», а сполучники «та/або». В такому випадку під поняття спільних будуть підпадати і дії, які є взаємопов'язаними, сукупними та призвели до неподільної шкоди і які вчинені з єдністю наміру.

Солідарне відшкодування заподіяної шкоди часто має місце при скоєнні групових злочинів проти особи або майна. Пленум Верховного Суду України у Постанові «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» від 31 березня 1989 р. № 3 зазначив, що солідарну відповідальність по відшкодуванню шкоди несуть особи, діяння яких були об'єднані спільним злочинним наміром, а заподіяна ними шкода стала наслідком їх спільних дій. При вчиненні злочину кількома особами вони несуть солідарну відповідальність за заподіяну шкоду по епізодах злочину, в яких встановлено їх спільну участь. Разом з тим є неприпустимим покладення солідарної відповідальності на осіб, яких хоча й притягнуто до кримінальної відповідальності в одній справі, але за самостійні злочини, не пов'язані спільним наміром, а так само на осіб, коли одних з них засуджено за корисливі злочини, наприклад, за розкрадання, а других – за халатність, незважаючи на те, що дії останніх об'єктивно сприяли першим у вчиненні злочину.

Подібні висновки робляться і судами при розгляді цивільних справ. Суди роблять правильний висновок, що наявності лише факту вини кількох від-

повідачів у заподіянні шкоди є недостатнім для покладення на них солідарного обов'язку [4; 5].

Крім випадків групових злочинів, цивільне законодавство знає й інші випадки солідарного обов'язку кількох делінквентів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1188 ЦК України, якщо внаслідок взаємодії джерел підвищеної небезпеки було завдано шкоди іншим особам, особи, які спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини. Обов'язок володільців небезпечних об'єктів перед потерпілим в даному випадку буде мати солідарний характер, про що зокрема вказується у п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6.

Солідарним, на наш погляд, має бути обов'язок обох батьків (усиновлювачів), опікунів (якщо їх декілька) відшкодувати шкоду, заподіяну малолітньою, а іноді й неповнолітньою особою. Відповідно до ст. 141 Сімейного кодексу України, мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Отже, кожний з батьків має однаковий обов'язок здійснювати виховання та нагляд за дитиною. Нездійснення або неналежне здійснення такого обов'язку є підставою для покладення обов'язку відшкодування шкоди, заподіяної дитиною. Потерпілий в цьому випадку вправі звернутися з вимогою як до батька, так і до матері як до солідарних боржників.

Також випадок солідарного обов'язку відшкодування шкоди передбачений у ч. 3 ст. 7 Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції». Даною нормою встановлено, що у разі

коли виробник продукції не може бути встановлений, кожний її постачальник (продавець) відповідно до цього Закону несе відповідальність як виробник, якщо він протягом 30 днів не повідомить потерпілому найменування та місцезнаходження виробника або особи, яка поставила йому цю продукцію. На наш погляд, ідея законодавця покласти відповідальність на кожного постачальника (продавця) означає, що якщо потерпілий знає кількох послідовних продавців дефектної продукції, він може звернутися до будь-кого з них або до всіх разом за правилами виконання зобов'язання з солідарною пасивною множинністю.

Солідарність обов'язку відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому, означає, що потерпілий вправі пред'явити вимогу про повне або часткове відшкодування як до всіх делінквентів разом, так і до будь-якого з них окремо. В разі відшкодування заподіяної шкоди будь-яким із делінквентів, правовий зв'язок між всіма делінквентами та потерпілим припиняється. Припиняється він в тому числі і для тих делінквентів, які не здійснювали відшкодування шкоди потерпілому.

Момент припинення правового зв'язку між делінквентами та потерпілим є одночасно моментом виникнення правовідносин між солідарними делінквентами. В даному випадку буде діяти загальне правило ст. 544 ЦК України, що боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотну вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього.

Якщо заподіяння потерпілому шкоди є наслідком дій кількох осіб, але їх дії не можна охарактеризувати як спіль-

ні, буде мати місце дольова множинність на стороні боржника. Відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» № 6 від 27.03.1992 р. шкода, заподіяна кількома особами, відшкодовується кожною з них в частині, заподіяній нею (в порядку часткової відповідальності). Це положення, за загальним правилом, діє тільки в разі, якщо дії кожного заподіювача були самостійними та можна визначити той обсяг шкоди, який був заподіяний кожним із заподіювачів. Але дольова пасивна множинність може бути наслідком дії норм цивільного законодавства.

Так, навіть в разі заподіяння шкоди спільними діями делінквентів потерпілий вправі звернутися до суду з заявою про встановлення дольового обов'язку співзаподіювачів по відшкодуванню шкоди. Причому в якості критеріїв визначення часток законодавець пропонує застосовувати ступінь вини кожного із делінквентів (ч. 2 ст. 1191 ЦК України).

Дольовим буде обов'язок батьків (усиновлювачів), опікунів малолітньої особи відшкодувати шкоду, спільно заподіяну кількома малолітніми. Таке правило прямо впливає із положення ст. 1181 ЦК України, що шкода, завдана спільними діями кількох малолітніх осіб, відшкодовується їхніми батьками (усиновлювачами), опікунами в частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду. Якщо в момент завдання шкоди кількома малолітніми особами одна з них перебувала в закладі, який за законом здійснює щодо неї функції опікуна, цей заклад відшкодовує завдану шкоду у частці, яка визначається за рішенням суду. При визначенні час-

ток суд може брати до уваги вік малолітніх, участь кожного малолітнього у завданні шкоди, можливе часткове відшкодування шкоди в добровільному порядку тощо. Також шкода, завдана спільними діями кількох неповнолітніх осіб, відшкодовується ними у частці, яка визначається за домовленістю між ними або за рішенням суду (ст. 1182 ЦК України).

Часткова пасивна множинність може виникнути також у випадку заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України). За загальним правилом, шкода, заподіяна в стані крайньої необхідності, відшкодовується особою, яка її завдала. Але враховуючи обставини, за яких було завдано шкоди у стані крайньої необхідності, суд може покласти обов'язок її відшкодування на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди, або зобов'язати кожного з них відшкодувати шкоду в певній частці або звільнити їх від відшкодування шкоди частково або в повному обсязі.

Субсидіарна множинність в деліктних зобов'язаннях пов'язана із обов'язком батьків (усиновлювачів) або піклувальників відшкодувати шкоду, заподіяну неповнолітнім (особою у віці від 14 до 18 років). За загальним правилом ст. 1179 ЦК України неповнолітні особи є повністю деліктоздатними та мають самостійно відшкодувати заподіяну ними шкоду. Але у випадку, якщо неповнолітній не має власних доходів або свого майна, достатнього для відшкодування шкоди, такий обов'язок покладається на його батьків (усиновлювачів) або піклувальника. У випадку, якщо неповнолітній перебував у закладі, який за законом здійснює щодо нього функції піклувальника, субсидіарним боржником буде такий заклад.

Законні представники неповнолітнього відповідають за заподіяння ним шкоди за наявності своєї вини. Згідно із пунктом 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 р. № 6 батьки (усиновителі) або опікуни несуть майнову відповідальність у випадках, коли шкода, заподіяна неповнолітнім, є наслідком нездійснення за ним контролю, неналежного виховання або неправильного використання щодо них своїх прав; учбові, виховні і лікувальні заклади несуть майнову відповідальність за шкоду, якщо вона виникла внаслідок нездійснення ними належного контролю за неповнолітнім в час перебування його під їх наглядом. Отже, можна погодитися із Я. М. Шевченко, К. А. Флейшиц, А. І. Загорулько, Є. Є. Богдановою та іншими дослідниками проблем відшкодування шкоди, завданої неповнолітніми особами, що відповідальність неповнолітнього та відповідальність його батьків є виконанням обов'язків, які виникли із різних підстав. Неповнолітній відповідає за свою вину у заподіянні шкоди, тоді як його законні представники відповідають за невиконання обов'язку по вихованню та нагляду над неповнолітнім.

Субсидіарний обов'язок батьків має обмежені строки дії. Відповідно до частини 3 статті 1179 ЦК України, обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодування шкоди припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди.

А оскільки неповнолітнім вважається особа у віці від 14 до 18 років, строк дії обов'язку субсидіарних боржників відшкодувати заподіяну неповнолітнім шкоду не може існувати довше, ніж 4 роки. При цьому такий обов'язок може припинитися раніше, якщо у безпосереднього заподіювача шкоди до повноліття з'явиться майно або доходи, достатні для відшкодування шкоди.

Особливістю деліктних зобов'язань із множинністю осіб є те, що в них одночасно можуть існувати різні види множинності. Так, наприклад, якщо шкода заподіяна діями кількох малолітніх осіб, множинність між батьками (усиновлювачами) малолітніх буде частковою. При цьому якщо у малолітнього є двоє батьків, вони мають солідарно відшкодувати заподіяну їх дитиною шкоду. Отже, має місце од-

ночасна дольова та солідарна множинність. Ще складніша ситуація виникає в разі заподіяння шкоди неповнолітніми особами у віці від 14 до 18 років, якщо вони не мають свого майна або доходів, достатніх для відшкодування шкоди. Тоді в якості субсидіарних боржників залучаються їхні батьки. Отже, множинність між самими неповнолітніми буде частковою, батьки залучаються як субсидіарні боржники, а кожний з батьків зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну їх дитиною солідарно. Тобто одночасно у деліктному зобов'язанні мають місце всі види пасивної множинності (дольова, солідарна, субсидіарна). Це обов'язково треба враховувати при складанні позовів у спорах про відшкодування шкоди та при прийнятті судових рішень.

Список використаної літератури

1. *Гуляев А. М.* Русское гражданское право. Обзор действующего законодательства и кассационной практики Прав. Сената и Проекта гражданского уложения. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1913. – С. 257.
2. *Гражданское право : учеб. Ч. 1. Изд. 3-е. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого.* – М. : Проспект, 1999. – С. 535.
3. *Ківалова Т. С.* Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти) : моногр. / Т. С. Ківалова ; М-во освіти і науки України. – Одеса, «Юридична література», 2008. – С. 136.
4. Ухвала Верховного Суду України від 16.06.2010 р. № 6-30106св09 // Системи інформаційно-правового забезпечення ЛІГА:ЗАКОН, файл C002758.LHT.
5. Ухвала Верховного Суду України від 2.06.2010 р. № 6-11640св10 // Системи інформаційно-правового забезпечення ЛІГА:ЗАКОН, файл C002677.LHT.